

جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای

علی سلطانی‌وش¹

مجتبی زارعی²

چکیده

جایگاه تساهل و تسامح (به معنای مدارا و عدم مداخله از روی قصد و آگاهی نسبت به عقاید و اندیشه‌های مخالف، با وجود قدرت سرکوب) با وجود پیشینه تاریخی طولانی، هنوز هم محل مناقشه و چالش و نقد و نظر در حوزه فکر و اندیشه سیاسی است. بررسی اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای حاکی از آن است که ایشان ذیل حکومت اسلامی، قائل به لزوم وجود فضیلت اخلاقی مدارا و تساهل و تسامح نسبت به مخالفان و دگراندیشان نزد حاکمان جامعه‌اند. **هدف:** محققان در این پژوهش؛ جایگاه، مبانی، اصول و حدود تساهل و تسامح را در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای بررسی کرده‌اند. **روش:** روش این پژوهش، مبتنی بر روش داده‌بنیاد است. **یافته‌ها:** مبانی پارادایمی مدارا در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، اعم از مبنای هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی. **نتیجه‌گیری:** تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی اسلام و به تبع آن اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، متفاوت از آنچه در غرب مطرح است، وجود دارد و از ویژگی‌های اصلی حاکمان در نظامات مبتنی بر مردم‌سالاری دینی محسوب می‌شود.

واژگان کلیدی: رواداری، تساهل و تسامح، مردم‌سالاری دینی، آیت‌الله خامنه‌ای، مدارا، دگراندیش.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

◇ دریافت مقاله: 97/04/17؛ تصویب نهایی: 97/11/23.

1. دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول) / نشانی: دهکده المپیک، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی / شماره: 02166979828 / Email: ali.soltanivash@gmail.com
2. دکترای علوم سیاسی و استادیار گروه اندیشه سیاسی اسلام، دانشگاه تربیت مدرس.

الف) مقدمه

در حوزه فکر و اندیشه سیاسی و اجتماعی، همواره با موضوعاتی مواجهیم که با وجود پیشینه تاریخی طولانی، اما هنوز هم محل مناقشه، نقد و نظر و بحث و چالش‌اند؛ از جمله رواداری که در حوزه‌های مختلف اجتماعی، مانند اخلاق و دین و سیاست و فرهنگ، همواره محل تنازع اندیشمندان حوزه‌های اجتماعی بوده است.

انسان از وقتی که به زندگی اجتماعی روی آورد، در معرض اختلافات عدیده‌ای با دیگران بود. از این رو، یافتن بهترین راه مواجهه با این افراد و موضوعات، از دغدغه‌های اصلی فکر و اندیشه او بوده است. هر چه جوامع گسترده‌تر می‌شد، سطح اختلافات و تنوع آنها هم بیشتر می‌شد؛ از تنازع و اختلاف میان دو نفر گرفته تا جنگ‌های قومی و قبیله‌ای و حتی میان چند کشور.

در نظام‌های سیاسی نیز که همواره محل تنازع و اختلافات متعدد بوده، تساهل و تسامح از مهم‌ترین موضوعاتی است که در کنار بررسی مفاهیمی چون: تفکر، اختیار، آزادی، حقوق بشر و ...، همواره در اذهان جلب توجه کرده و سؤالات متعددی را ایجاد می‌کند؛ از جمله اینکه: در صورت بروز اختلاف در جامعه، چگونه باید با آنها مواجه شد؟

نگرش‌های مختلف موجب ارائه تعاریف گوناگونی از رواداری، تساهل و تسامح ارائه شده، پیچیدگی امر بیش از پیش نمایان می‌شود؛ تا جایی که در همین باب، مسائلی مانند سؤالات پیش رو مطرح می‌شود که: در حقیقت تساهل به چه معناست و چه مؤلفه‌هایی را شامل می‌شود؟ آیا می‌توان درباره این مفهوم از تعریف واحدی سخن به میان آورد؟ حدود و ثغور رواداری چگونه است؟ و...

1. معنای لنوی رواداری، تساهل و تسامح

واژه تساهل از ریشه سهل، به معنای آسان گرفتن و سهل‌انگاری، اغماض و چشم‌پوشی و به نرمی با کسی برخورد کردن گرفته شده است (دهخدا، 1377: 6741). اما واژه «تولرانس»¹ که برخی معادل فارسی آن تساهل و تسامح یا رواداری می‌دانند، از ریشه لاتین «تولرو»² به معنای تحمل کردن اجازه دادن و ابقا کردن است. این واژه با مصدر «تولو»³ به معنای حمل کردن یا بردن و اجازه دادن هم‌خانواده است. گویا کسی که تساهل می‌ورزد، باری را حمل یا تحمل می‌کند (تحملی، 1379: 11). از این رو، برخی معتقدند نزدیک‌ترین معادل «تولرانس»، حلم است؛ زیرا به معنای تحمل امور ناگوار و مخالف میل و خواست در عین قدرت و قوت است. (حسینی بهشتی، 1378: 61)

1. Tolerance

2. Tolero

3. Tollo

2. معنای اصطلاحی تساهل و تسامح

از منظر غربیان، تفرانس به معنای عدم مداخله یا ممانعت یا اجازه دادن از روی قصد و آگاهی نسبت به اعمال و عقایدی است که مورد پسند و پذیرش شخص نباشد (مندوس،¹ 1989: 1251) و چهار عنصر اختلاف، ناخشنودی، قدرت ممانعت و آگاهی باید در آن باشد. هر چند برخی از آنان این شروط را کافی ندانسته و موارد دیگری نیز بر آن افزوده‌اند. (فتحعلی، 1379: 11)

از نگاه اندیشمندان اسلامی نیز تعاریف اصطلاحی گوناگونی در خصوص موضوع رواداری، تساهل، تسامح و مدارا مطرح شده است که به طور کلی، بیشتر به معنای رفق و مدارا، آسان‌گیری و بردباری در برابر مخالفان و تحمل هر شیوه و فکر مخالف با فکر خود انسان یا حکومت، بدون تأیید و اعتقاد قلبی و زبانی و رفتاری نسبت به موضوع مورد رواداری است. (مطهری، 1386: 143)

3. تساهل و تسامح از منظر آیت‌الله خامنه‌ای

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، داشتن هر نوع عقیده در اسلام آزاد است، منتها این آزادی عقیده به این معنا نیست که اسلام جایز می‌شمارد و روا می‌داند که انسانها از عقیده حق و از بینش درست منحرف شوند و اعتقاد غلط و نادرست را در قلب و فکر خود بپذیرند. معنای مدارا با مخالف در اسلام این است که اگر کسانی وظیفه اسلامی و قلبی خود را انجام ندادند و عقیده غلط و باطلی را به عنوان اعتقاد خود انتخاب کردند، اسلام با تکیه بر اصل تساهل و تسامح و مدارا نسبت به مخالفان، در برابر آنان به زور متوسل نمی‌شود که باید از عقیده خودشان برگردند و شمشیر را بالای سر آنها نمی‌گیرد که باید به عقیده حق ایمان بیاورند یا حکومت، آنها را از حق حیات در جامعه، حقوق طبیعی و اساسی، حقوق اجتماعی و مدنی و حقوق شهروندان در جامعه اسلامی محروم نمی‌کند یا آنان را از میان خود اخراج نمی‌کند. (حسینی خامنه‌ای، 1365/12/5)

ب) روش

برای صورت‌بندی منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای در این موضوع و رسیدن به مبانی نظری و عملی ایشان، از روش جمع‌آوری اسنادی داده‌ها و مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده و ضمن توصیف و تحلیل، از روش داده‌بنیاد نیز بهره گرفته خواهد شد.

به لحاظ روش‌شناسی، این تحقیق بر استفاده از یکی از روشهای کیفی به نام مدل گراند² (نظریه زمینه‌ای یا نظریه اکتشافی) که نظریه‌ای داده‌بنیاد است، متکی است. نکته مهم در این روش‌شناسی، این است

1. Mendus

2. Grounded Theory

44 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 78

که در نظریه داده‌بنیاد، تحقیق با یک نظریه و سپس اثبات آن آغاز نمی‌شود، بلکه روند تحقیق با یک حوزه مطالعاتی شروع شده و به تدریج، موارد مرتبط پذیرا می‌شوند. (کیرین و استراوس، 1396: 11)

نظریه داده‌بنیاد در واقع روشی است کیفی برای ساخت نظریه‌ای که مبتنی بر واقعیات و داده‌ها باشد (منصوریان، 1393: 3). در واقع نظریه داده‌بنیاد به محقق اجازه می‌دهد به جای آزمون فرضیه‌ها با نظریات موجود، خود دست به نظریه‌سازی بزند. در برخی پژوهش‌ها محقق به دلایلی مانند ناتوانی نظریه‌های موجود یا به انگیزه نظریه‌سازی نمی‌تواند از چارچوب‌های نظری از پیش موجود استفاده کند و این روش‌شناسی راه را برای این نوع پژوهش‌ها باز می‌کند. بنابر این، چون هدف اصلی در این مقاله استخراج جایگاه رواداری در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای از مجموع داده‌هایی است که از ایشان در اختیار داریم، این چارچوب روشی را انتخاب شد.

نمودار فرآیند کلی نظریه پردازی داده بنیاد

منبع: ذوالفقاریان و لطفی، ۱۳۹۲: ۵۱

بر اساس این روش، ابتدا تمام سخنان، جملات و نوشته‌های آیت‌الله خامنه‌ای در موضوعاتی چون: رواداری، تساهل، مدارا، گذشت، صبر، حلم، تحمل، مخالف، دگراندیش، دشمن، کفار، اندیشه سیاسی

45 $\diamond$ جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای

اسلام، عدالت، آزادی، آزادی بیان، آزادی عقاید، تکثر، پلورالیسم و... در قالب داده‌های خام جمع‌آوری شد و سپس به شیوه کدگذاری باز، مفاهیم اولیه و کلی استخراج شدند. در این مرحله برای هر داده، شناسه‌ای منسوب شد که فرمول شناسه‌گذاری با توجه به نمونه مذکور به شرح ذیل است:

مفهوم	شناسه	داده
دین حداقلی	DV1	دین حداقلی و اکتفای به حداقل‌ها، از نظر اسلام قابل قبول نیست؛ ما در معارف خودمان چیزی به‌عنوان دین حداقلی نداریم.
نقش دین در نظام اسلامی	DU1	دین، ستون فقرات یک جامعه دینی است.
آبادی دنیا و آخرت با دین	DU2	دین فقط برای آباد کردن آخرت نیست، دین دنیای انسانها را هم آباد می‌کند.
دین، علاج مشکلات اجتماعی	DU3	اگر کسی دین را برای ارزش والای معنوی ذاتی خودش هم قبول نداشته و نشناخته باشد، می‌تواند به دین به‌عنوان دارویی که می‌تواند مهم‌ترین مشکلات اجتماعی یک ملت را علاج کند، تکیه کند.

هر شناسه از سه کاراکتر تشکیل شده است؛ کاراکتر اول، حرف «دی» مخفف دین¹ به معنی «داده» است. کاراکتر دوم نیز یکی از حروف الفباست و به منبع داده اشاره دارد. چگونگی تخصیص حرف مربوطه به داده، به شرح جدول ذیل است:

حرف اختصاصی	منبع داده	حرف اختصاصی	منبع داده
A	سال 1360	M	سال 1372
B	سال 1361	N	سال 1373
C	سال 1362	O	سال 1374
D	سال 1363	P	سال 1375
E	سال 1364	Q	سال 1376
F	سال 1365	R	سال 1377
G	سال 1366	S	سال 1378
H	سال 1367	T	سال 1379
I	سال 1368	U	سال 1380 تا 1389
J	سال 1369	V	سال 1390 تا 1396
K	سال 1370	W	کتاب و سایر منابع
L	سال 1371		

در گام دوم، مفاهیم اولیه دسته‌بندی و به هفت مقوله کلی تقسیم شدند که عبارتند از: 1. فلسفه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای؛ 2. تعریف رواداری؛ 3. مبانی هستی‌شناختی رواداری؛ 4. مبانی معرفت‌شناختی رواداری؛ 5. مبانی انسان‌شناختی رواداری؛ 6. اصول رواداری؛ 7. حدود و ثغور رواداری.

در مرحله آخر؛ یعنی کدگذاری انتخابی، مقولات اصلی تبدیل به کلیات اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در خصوص موضوع رواداری شد که در ادامه خواهد آمد.

ج) یافته‌ها

1. مبانی تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای

یک) مبانی هستی‌شناسی

مبنای هستی‌شناختی تیرانس در غرب، مبتنی بر آرای ارسطو است که معتقد به کثرت، تنوع و اختلاف در خلقت بود؛ تساهل و تسامح نیز در این میان نقش نگهبانی و محافظت از این تکثر و تنوع را بر عهده دارد (ارسطو، 1391: 1139) و حتی معتقدند مسئله تساهل را نباید صرفاً گزینش اخلاقی یا ارزشی دانست، بلکه باید به عنوان واقعیتی جهان‌شناختی به حساب آورد (nasr, 1997: 43) اما از نظر آیت‌الله خامنه‌ای اگر روابط انسانی را به چهار حوزه تقسیم کنیم (روابط انسان با خود، خدا، هستی و دیگران)، تساهل و تسامح در حوزه روابط انسان با دیگران قرار می‌گیرد که خود تحت تأثیر دو حوزه دیگر؛ یعنی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی است. از منظر دینی در هستی‌شناسی، پایه جهان و خلقت آن، بر رحمت بوده و این رحمت در برگیرنده همه جهان، از جماد گرفته تا نبات و انسان و تساهل و تسامح همه افراد از کافر تا مؤمن است؛ زیرا به زعم ایشان، ذات مقدس پروردگار، رحمان رحیم است (حسینی خامنه‌ای، 1394/2/6). به عبارت دیگر؛ یکی از اصلی‌ترین پایه‌های عالم هستی، رحمت است. بر همین اساس می‌توان نتیجه گرفت که تساهل و تسامح در برابر اندیشه‌ها و عقاید مختلف، در هر سطحی از جمله نزد حاکمان سیاسی نسبت به مردم باید بر این بنا استوار باشد که مردم و گروه‌های مختلف در قبال داشتن عقاید متفاوت با اندیشه حاکم و رسمی جامعه با شروط و حدودی که خواهد آمد، با رفتار رحیمانه حاکمان مواجه شوند. (حسینی خامنه‌ای، 1380/7/23)

«محبت به انسان که در اسلام یک امر مسلم هست، اجازه نمی‌دهد که اسلام راضی بشود که انسانها در ورطه عقاید باطل غرق بشوند و به کمک آنها نشتابند. چرا، اسلام کمک می‌کند، منتهی این کمک کردن، کمک کردن به زور نیست.» (حسینی خامنه‌ای، 1365/12/1)

دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای درباره آزادی در داشتن عقاید متفاوت در جامعه، همانند دیگر مفاهیم، مبتنی بر هستی‌شناسی و جهان‌بینی توحیدی است. از نظر ایشان، ریشه همه آموزه‌ها، از جمله آزادی در داشتن

47 **جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای**

عقاید، اصل توحید و یگانگی خداست. این اصل، هستی و جهان را آفریده خدا می‌داند و قدرتی مافوق قدرت خداوند را به رسمیت نمی‌شناسد. عبودیت غیر خدا، در اسلام به صراحت مردود است و این نفی عبودیت غیر خدا، تنها به مسائل احکام فقهی و عبادی فردی مربوط نمی‌شود، بلکه همه شئون زندگی فرد مسلمان را در بر می‌گیرد؛ به طوری که عبودیت غیر خدا در مسائل اجتماعی و سیاسی نیز از نظر اسلام باطل و مردود است. تحقق این خواسته خداوند، هم بر عهده خود فرد است که زیر سلطه اسارت و بندگی غیر خدا در هیچ حوزه و موضوعی نرود و هم بر عهده حکومت اسلامی به عنوان سازمان‌بخش مناسبات اجتماعی و سیاسی است که زمینه را برای تحقق آن مهیا سازد. یکی از ابزارهای این بسترسازی، رواداری و تساهل با مخالفان و دگراندیشان است که آنان را با اعمال زور و فشار و سرکوب، مجبور و محکوم به پذیرش عقاید دیگری نکند و بندگی سیاسی و اجتماعی را بر آنان تحمیل نکند. (حسینی خامنه‌ای، 1377/12/6)

دو) مبنای معرفت‌شناسی

در اندیشه غرب، انسان تنها منبع موثق داوری می‌شود و نسبییت و شک‌گرایی معرفت‌شناختی در رهگذر تاریخ با نظریات مختلفی چون عقل‌گرایی دکارتی با تکیه بر عقل نظری، عقل‌گرایی کانتی با تأکید بر عقل عملی، نظریات حسی آمپریسم‌ها با انکار هر نوع عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی مولد پوزیتیویسم منطقی که هر گزاره ماورالطبیعی را مردود می‌داند، همراه می‌شود (باتریک، 1984: 684) و اساساً معرفت مطلق، یقین و جزم در جهان وجود ندارد و اگر وجود داشته باشد، قابل رسیدن نیست. از این رو، رفتار و باور هر کسی به همان اندازه درست یا نادرست است که رفتار و باور دیگری درست یا نادرست است و اینجاست که تلرانس در بستر این نوع معرفت‌شناسی متولد می‌شود. (moor, 1969: 154)

اما در اندیشه اسلامی، شکاکیت و نسبی‌گرایی در مسیر رسیدن به معرفت جایی ندارد و اساساً معرفت و حقیقت مطلق نه تنها وجود دارد، بلکه برای انسان نیز ممکن الوصول است. آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است که اسلام، دینی مبتنی بر منطق قوی و غیر قابل مخدوش شدن است و همین باعث می‌شود از طرح عقاید مخالف هراسی نداشته باشد. از منظر ایشان، «به قراین و شواهد زیادی انسان این را می‌بیند که اسلام علی‌الاصول طرفدار آزادی اظهار عقیده است و طبیعتاً هم اسلام باید همین جور باشد؛ زیرا آنجایی از اظهار عقیده خوف و ترسی هست که نظام حاکم، یا آن مکتبی که سیاست را در اختیار دارد، در خود احساس ضعف کند. اگر منطق قوی است، اگر سیاستی که اظهار می‌شود سیاست قابل دفاعی است، اگر فکر و مکتب یک فکر و مکتب قابل جذب برای افکار عمومی هست، دلیلی ندارد که از طرح حرف مخالف انسان بترسد». (حسینی خامنه‌ای، 1366/2/4)

همان‌طور که طبرسی در مجمع‌البیان دلیل نفی اجبار و اکراه را عقلانیت انسان می‌داند (طبرسی، 1386، ج 3: 136)، آیت‌الله خامنه‌ای نیز معتقدند راه رسیدن به حقانیت مطلق که برای اسلام و معارف آن بیان می‌کنند،

از طریق قلب و عقل انسان است و هیچ کس را نمی‌توان با فشار و زور به سمت معرفت حرکت داد. از همین رو، با انتقاد از شیوه‌هایی چون سختگیری‌های کلیسا در قرون وسطی، تأکید می‌کنند که نمی‌توان با زور و فشار، هادی انسانها به سمت معرفت و حقیقت شد. (حسینی خامنه‌ای، 1365/12/01)

آیت‌الله خامنه‌ای همچنین در شیوه رسیدن به معارف حقیقی و هدایت جامعه به آن سو، معتقدند که آزاد گذاشتن افکار و اندیشه‌های مختلف برای طرح، این زمینه را فراهم می‌کند که هدایت فکری جامعه صورت گیرد و اگر این نباشد، نیل به معرفت برای بشر میسر نخواهد بود (حسینی خامنه‌ای، 1366/2/4). از منظر ایشان، تفکر و اندیشه نه تنها در اسلام با هیچ معنی از سوی حکومت روبه‌رو نیست و هر نوع تفکر و اندیشه فی‌نفسه آزاد است، بلکه اندیشیدن را یکی از واجبات دین می‌دانند که هر مسلمانی موظف است با فکر و اندیشه راه زندگی خود را انتخاب کند.

سه) مبنای انسان‌شناسی

متفاوت با آنچه در غرب فردگرایی مبنای انسان‌شناختی تساهل و تسامح است (Bernosconi, 2001: 558)، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، انسان در مقابل خدا قرار نمی‌گیرد، بلکه گل سرسبد مخلوقات الهی است (حسینی خامنه‌ای، 1362/8/5). انسان موجودی است مخلوق که توسط قدرتی برتر و مافوق همه قدرتها که صاحب حکمت و تدبیر است، برای وصول به هدفی خاص، آفریده شده و طبیعت او سرشته بر خیر و نیکی و صلاح است. این مخلوق گرچه از لحاظ مادی و جسمانی و عرض و طول هندسی، در مقابل دیگر موجودات عالم، کوچک و حقیر به نظر می‌رسد، لکن محدود به این جسم حقیر نیست؛ بلکه موجودی بی‌نهایت و صاحب مجموعه‌ای از استعدادها و خصیلتهاست (همو، 1376/11/30). این موجود کوچک ولی بی‌نهایت، برترین و باکرامت‌ترین مخلوق خدا و محور آفرینش است. تمام موجودات و مخلوقات عالم، به طفیل وجود اوست که موجودند.

بر همین اساس، انسان در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای فی‌نفسه حرمت دارد و مورد تکریم الهی است و بر خلاف انسان غربی، متکی بر عقل خودبنیاد نیست و به راهنما و بعثت انبیا نیاز دارد؛ زیرا کمال انسان با تخلُّق و متَّصف شدن به اخلاق الهی است. فطرت انسان در عهد الست با خدا پیمان عبودیت بسته و سنت الهی در تدبیر هستی در راستای سعادت الهی انسان است.

از دیدگاه ایشان، انسان علاوه بر اینکه از حقوقی همچون آزادی و اختیار برخوردار است که از حقوق طبیعی و خدادادی اوست، فطرت او نیز او را به سوی کمال حقیقی رهنمون و هدایت می‌کند که اگر درخت فکر، عقل و اندیشه او بارور شده و رشد کند، یکی از ثمرات و میوه‌های آن انتخاب راه صواب و صحیح سعادت‌مندی و رسیدن به قله‌های کمال انسانی است. (همو، 1390: 59)

49 جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای

بر مبنای چنین دیدگاهی، انسان البته موجودی است صاحب حق اختیار و انتخاب و واجد نیروی اراده که باید راه طبیعی و فطری خود را بر مبنای اراده خود و «آزادانه» «انتخاب» کند و بپیماید. همین اعتقاد به اختیار و آزادی و فطرت کمال‌جو و حقیقت‌طلب انسان است که مبنای شکل‌گیری اندیشه رواداری در منظومه فکری ایشان می‌شود که معتقدند نمی‌توان به اجبار و زور عقیده‌ای را در قلب و عقل انسان جا نهاد، بلکه خود او آزادانه باید به این عقیده حق برسد؛ زیرا اگر انسان خود با عقل و قلب خویش به این نتیجه نرسد که کدام راه بهترین، کامل‌ترین و صحیح‌ترین راه برای رسیدن به سعادت است، هرگز نسبت به گزینش و پیمودن آن راه اقدام نخواهد کرد.

«عقیده قلبی چیزی که بتوان آن را مورد فشار و زور قرار داد، نیست. آنچه که می‌تواند مورد زور و فشار و تحمیل قرار بگیرد، او عمل انسانی است، منش انسانی است، نه عقیده قلبی.» (همو، 1365/12/01)

کرامت انسانی، دیگر مبنای انسان‌شناختی تساهل و تسامح در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای است. ایشان ضمن متفاوت دانستن انسان‌محوری در اسلام با انسان‌محوری غربی و نقد او مانسبم، معتقدند که این درجه از کرامت انسانی، گواه دیگری است بر باطل بودن مخالفت با اندیشه‌ها و عقاید مخالف و تعرض و تجاوز به کرامات انسانی. (همو، 1379/9/12)

از دیدگاه ایشان، انسانها در مقابل خداوند، در آفرینش و مایه‌های انسانی و در امکان تعالی و تکامل سرشته‌ها برابرند و از هر گونه قید اسارت و عبودیت غیرخدا آزادند (همان). همین آزاد بودن طبیعی انسان از قیود اسارت و عبودیت غیر از خدا، مبنای شکل‌گیری اندیشه تساهل و تسامح نزد ایشان است که به حکومت و حاکمان جامعه اسلامی اجازه نمی‌دهد عقاید و افکار مردمان آن جامعه را به بند و اسارت خویش فرو کشند و با اجبار و تحمیل، درصدد تغییر و هماهنگی و یکدستی عقاید بر آیند. (همو، 1391/8/23)

مفاهیم	شناسه‌ها	مقوله‌ها
اصل محبت به انسان اصالت نیکوکاری و نگاه رحیمانه به مخالف در اسلام مبنای توحیدی آزادی جهان بینی توحیدی و آزادی در اسلام مبنای توحیدی آزادی اصل کرامت انسانی اصل محبت به انسان اصالت نیکوکاری و نگاه رحیمانه به مخالف در اسلام مبنای توحیدی آزادی	DE27 DE28 DQ5 DE29 DV 11	مبانی هستی‌شناختی رواداری
مبنای آزادی در اسلام مؤثر نبودن زور در عقیده شخصی اهمیت آزادی افکار و اندیشه‌ها	DV8 DF3 DG2	مبانی معرفت‌شناختی رواداری
انسان کیست؟ جاذبه اولی انسان انتخاب و آزادی انسان عقیده، اعمال زور و انسان مبنای توحیدی آزادی آزادی، حق طبیعی انسان	DQ DF4 DE1 DE2 DW2 DG3	مبانی انسان‌شناختی رواداری

2. اصول تساهل و تسامح در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

از مجموع مشاهدات، بررسی‌ها و تحلیلهای صورت گرفته مبتنی بر روش داده‌بنیاد در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، آنچه آشکار و شفاف می‌شود، وجود ساختی منسجم و چارچوب‌دار از تساهل و تسامح در منظومه فکری ایشان است که دارای مبانی، اصول و حدود مشخص و واضحی است که در این فصل به اصول مستخرج و استخراج شده از اندیشه ایشان می‌پردازیم.

یک) اصل هدایتگری بی‌اغماض و هدایت‌پذیری آزادانه و آگاهانه

با توجه به ابتدای اندیشه و نظام فکری آیت‌الله خامنه‌ای به مبانی و اصول اسلامی و نظر به معارف اسلام، چند اصل مهم در باب تساهل و تسامح قابل شناسایی است که یکی از آنها اصل هدایتگری بی‌اغماض نسبت به اصول و معارف دینی و اعتقادی با روش تبلیغ، دعوت و حکمت و دیگری، اصل هدایت‌پذیری آزادانه و آگاهانه انسان مبتنی بر اصل اختیار و آزادی انسان در انتخاب و طی طریق و همچنین شکل‌گیری اجتماع پس از تبلیغ و دعوت و پذیرش انسانها بر محور دین و تقید اجتماع به احکام و قوانین الهی است که

51 **جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای**

در فقه تبلور یافته است. آیت‌الله خامنه‌ای در مجموع معتقدند بیان معتقد انسان در جامعه اسلامی برای او جایز و آزاد است؛ البته محدود و مشروط به قیود و ثغوری که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد. ایشان این آزادی را محدود به موارد یا موضوعات یا حوزه‌های خاصی ندانسته، در همه زمینه‌ها انسان را آزاد می‌دانند که اعتقادات قلبی و ذهنی خود را انتخاب، بیان و طرح کند. در همین راستا، تکلیف و وظیفه حکومت اسلامی، بسترسازی، فراهم کردن و تضمین تحقق و پایداری این آزادی‌ها برای تک‌تک افراد جامعه از جمله مخالفان و دگراندیشان است که با تمسک و تخلّق به فضیلت مدارا و تساهل و تسامح در برابر مخالف، حقوق مسلم هر فرد در جامعه را نیز به او اعطا کند. (حسینی خامنه‌ای، 1366/2/18)

از منظر ایشان، اصل هدایتگری بی‌اغماض انسان، خیرخواهی برای او توسط اسلام و نشان دادن راه و صراط مستقیم به او میسر نمی‌شود جز از راه اخلاق اسلامی، رفتار اسلامی، گذشت، حکمت، بلندنظری، پختگی، انسانیت، خیرخواهی و مروّت و مدارا. بر اساس همین نگاه تساهل و تسامح و مدارا با دگراندیشان و مخالفان و صاحبان عقاید باطل یکی از لازمه‌های هدایتگری و خیرخواهی انسانهاست. (همو، 1376/12/13)

مونتگمری در این باره می‌نویسد: «هنر مسلمانان را رقیبانی که به زور و سرزده به اروپا وارد شده‌اند، نمی‌دانم؛ بلکه آنان را نمایندگان تمدن با دستاوردهای بزرگ می‌دانم که به خاطر اعتبار و منزلتشان بر بخش وسیعی از کره زمین مسلط شدند و منافعیشان به سرزمینهای مجاور نیز جریان یافت.» (مونتگمری، 1378: 16)

دو اصل محوری عدالت و انصاف

نکته حائز اهمیت در خصوص جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای را می‌توان اینگونه عنوان کرد که ایشان به مسئله رواداری و مدارای حاکمان و صاحبان قدرت با اندیشه‌های مخالف و حتی دشمنان یک نظام، از منظر و دریچه عدالت که از اصلی‌ترین مفاهیم و موضوعات در اندیشه سیاسی اجتماعی اسلام است، می‌نگرند. البته متفاوت از اندیشمندان غربی‌ای چون رالز که معتقد بود جامعه باید به حکم عدالت راه تساهل و مدارا و کثرت‌گرایی را در پیش گیرد (رالز، 1971: 78). به عبارتی دیگر؛ از نظر آیت‌الله خامنه‌ای اگر در جامعه مخالفان نظام حاکم و مبانی و اعتقادات فکری آن بخواهند به اصول و قوانین و چارچوبهای آن کشور و حکومت پایبند باشند و در دایره قانون به همزیستی مسالمت‌آمیز با سایر مردم و حاکمیت بپردازند، وظیفه حکومت از باب پایبندی به اجرای عدالت این است که نسبت به آنها با مدارا، حلم، صبوری و تساهل و تسامح تعامل کند، مگر آنکه خطوط قرمز پایبندی به اصول را زیر پا بگذارند که در قسمت مربوط به حدود تساهل و تسامح بدان پرداخته خواهد شد. (حسینی خامنه‌ای، 1388/5/3)

آیت‌الله خامنه‌ای تساهل و تسامح در برابر اندیشه‌های مخالف و حتی دشمنان را با شرط پایبندی به اصول نظام اسلامی، یکی از جلوه‌های انصاف و عدالت و همچنین از الزامات تحقق آن می‌داند. در حقیقت؛ در اندیشه سیاسی اسلام اگر حکومتی به دنبال تحقق عدالت در جامعه است، ناگزیر و ناگزیر از متّصف بودن به فضیلت اخلاقی رواداری و مدارا با مخالفان است؛ زیرا بدون آن تحقق عدالت نیز صورت نخواهد پذیرفت. همچنین نکته حائز اهمیت در اندیشه ایشان، در خصوص چگونگی و حدود کاربرد تساهل و تسامح است که عدالت را اصل اساسی برای آن قلمداد می‌کنند؛ به نحوی که در اتخاذ شیوه مدارا با مخالفان و دگراندیشان، این اصل باید در نظر گرفته شود که بین مدارا با دشمنان و اجرای عدالت، تقدّم و اولویت با عدالت است و اگر تراحم، تداخل و تقابلی بین این دو باشد، اجرای عدالت و برخورد با مخالفان در دستور کار حاکم اسلامی قرار می‌گیرد. (همو، 1390/5/16)

سه) اصل تعامل مروّت‌آمیز

مروّت از اصلی‌ترین کلیدواژه‌های مرتبط با مفهوم تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای است. تعامل مروّت‌آمیز در نظام سیاسی اسلام از چنان اهمیت والایی نزد ایشان برخوردار است که ترویج مناسبات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مبتنی بر این ویژگی را یکی از اصلی‌ترین دلایل بعثت پیامبران و وقوع انقلاب اسلامی ایران و همچنین از تمایزات اصلی نظام اسلامی و نظامات کفر و استبدادی قلمداد می‌کنند. (همو، 1381/7/13)

آیت‌الله خامنه‌ای اصل تعاملات مروّت‌آمیز را در مناسبات سیاسی اسلام و شیوه حکمرانی بر مردم نیز پررنگ و برجسته قلمداد می‌کنند و معتقدند که این روح مروّت و مدارا نه تنها از توصیه‌های اسلام برای مردم در روابط میان خودشان بود، بلکه یکی از اجزای محوری اصلی‌ترین توصیه‌ها برای حاکمان اسلامی در برخورد با مخالفان، دشمنان و دگراندیشان را نیز تشکیل می‌داد؛ تا جایی که همین رواداری و مدارای رحمانی با دشمنان توسط مسلمانان و حاکمان اسلامی در فتح سرزمینهای دیگر و مشاهده این فضائل اخلاقی توسط مردم آن جوامع، باعث جذب حداکثری توده‌ها به این آیین و مقاومت حداقلی ملتها شود. (همو، 1380/7/23)

ایشان این تعامل مروّت‌آمیز با دشمنان و غیرمسلمانان را از وجوه تمایز اندیشه سیاسی اسلام و اندیشه سوسیالیستی شرق و لیبرالیستی غرب می‌دانند که اگر رواداری و تساهلی در اسلام وجود دارد، بر پایه نگاه کریمانه و از سر رحمت و جوانمردی و مروّت است. (همو، 1374/3/17)

چهار) اصل تمایز تلرانس غربی و تساهل و تسامح اسلامی

آیت‌الله خامنه‌ای ضمن اعتقاد به تقدّم تاریخی طرح شدن اندیشه تساهل و تسامح با مخالفان و دگراندیشان در نظام فکری اسلامی نسبت به اندیشه سیاسی غرب (همو، 1365/9/4)، مفهوم تساهل و تسامحی را هم که در

53 **جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای**

غرب رواج دارد، نسخه اصیل و ناب این موضوع نمی‌دانند و معتقدند اگر غرب برای کشورهای همچون ایران نسخه تساهل و تسامح در خصوص عقاید و افکار و سنتها و آیینها را پیشنهاد می‌دهد، درباره منافع و ارزشهای خودشان نه تنها تساهل و تسامحی ندارند، بلکه با فجع‌ترین شیوه‌ها با مخالفان خودشان برخورد می‌کنند و تاب و تحمل هیچ اندیشه و فکر مخالفی را هم ندارند. (همو، 1382/2/10)

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، تساهل در غرب مادی‌گرا آنگونه که عنوان می‌کنند نیست و خطوط قرمزی از جمله مواردی که مربوط به حوزه‌هایی چون قدرت، ثروت و سیاست باشد، جایی ندارد و اگر در مواردی تساهل و مدارایی نیز در باب اعتقادات و فرهنگ و اخلاق صورت می‌گیرد یا عنوان می‌شود، تا زمانی مورد بحث است که به منافع سیاسی و اقتصادی آنها لطمه‌ای وارد نسازد. (همو، 1373/10/10)

تفاوت دیگری که ایشان در خصوص تفرانس غربی و تساهل و تسامح اسلامی به آن معتقدند، این است که تساهل در غرب، در واقع نوعی از بی‌اعتنایی، بی‌تفاوتی و عدم موضع‌گیری است (لاک، 1377:103)؛ اما در اسلام با توجه به این موضوع که سرنوشت انسان و جامعه اهمیت فراوانی دارد، بی‌مسئولیتی و بی‌تفاوتی نسبت به مسائل فرهنگی و اعتقادی به هیچ عنوان پذیرفته نیست و نشان از آن دارد که اسلام، خود را مسئول هدایت بشر به سمت کمال دنیوی و اخروی می‌داند. (حسینی خامنه‌ای، 1379/9/19)

تفاوت دیگری نیز بین تفرانس غربی و تساهل و تسامح اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای به چشم می‌خورد و آن اینکه؛ در تساهل و تسامح غربی، پذیرفتن و مدارا یا تحمل صرف عقاید و اندیشه‌های مخالف دیده می‌شود، اما در اسلام همراهی این مدارا و رواداری با اصل مهربانی و نیکی نیز از الزامات این موضوع است. به مسلمانان و حاکمان جوامع اسلامی توصیه می‌شود که ضمن مدارا و تساهل و تسامح با آنان، باید اساس تعریف و تشکیل مناسبات بین حکومت و آنان قسط و نیکی باشد. (همو، 1381/12/6)

پنج) اصل تساوی آحاد مردم در برخورداری از حقوق طبیعی، اجتماعی، مدنی و شهروندی

یکی از مشترکات نگاه اسلامی و غربی در موضوع تساهل و تسامح (با تفاوتی در مبانی) مسئله برخورداری همه افراد از حقوق طبیعی، مدنی و شهروندی است (گیدنز، 1394:795). از نظر آیت‌الله خامنه‌ای نیز روح تساهل و تسامح و مدارا با مخالف در کالبد اندیشه اسلام نهادینه شده است و با شرایطی که ذکر خواهد شد، هر کسی در جامعه اسلامی به طور مساوی با بقیه افراد جامعه بدون در نظر گرفتن عقاید، افکار، اندیشه‌ها، دین و خط و مشی سیاسی، تمامی آزادی‌های مجاز برای یک انسان را در نظام اسلامی، اعم از آزادی سیاسی، اعتقادی، بیان، اندیشه، مدنی، رسانه‌ای و مطبوعات و... در چارچوب حقوق طبیعی، اجتماعی، مدنی و شهروندی دارد و از همه حقوق اجتماعی مانند موافقان و همراهان آن نظام برخوردار است. در اندیشه سیاسی ایشان، توسل به زور در برابر عقاید مخالف و باطل، تغییر اعتقادات و تحمل

تفکرات حاکم بر جامعه، محروم کردن از حقوق شهروندی و حیات یا اخراج از جامعه را در آیین اسلامی نه تنها مورد قبول و پذیرش نیست، بلکه ناروا و ناجایز است. (حسینی خامنه‌ای، 1365/12/1)

شش) اصل حکمت، موعظه و بیان حقیقت

همانند جان لاک که باورش بر این اصل استوار بود که زور نمی‌تواند تولید ایمان قلبی کند (لاک، 1377: 73)، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای نیز در یک نظام اسلامی از جمله جمهوری اسلامی، با وجود مخالفت اسلام با عقیده و ایمان باطل، اما توسل به زور و فشار در برابر آنها نیز راه صواب، صحیح، منطقی و عقلانی نیست. ایشان معتقدند راهکار اسلام در برابر اندیشه‌های باطل که منجر به رویکرد هدایتی حاکمان می‌شود، در سه اصل اساسی حکمت، موعظه و تبلیغ و بیان حقیقت خلاصه می‌شود.

در واقع؛ اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در موضوع تساهل و تسامح، مبتنی بر این اصل است که بر خلاف اندیشه نسبی‌گرای غربی که اساساً باب معرفت در مسائل عقلانی، متافیزیک و اخلاقی بسته است (همان: 110)، ضمن نپذیرفتن عقیده باطل و عدم توسل به زور و فشار و سرکوب، حاکمان جامعه اسلامی باید بر اساس دو رکن اساسی اعتقاد به وجود حقیقت مطلق و خیرخواهی و انسان‌دوستی خود، نسبت به صاحبان آرا و افکار باطل بی‌تفاوت نیز نباشند و از طریق حکمت و تبلیغ و بیان حقیقت، فرد دگراندیش و مؤمن به باطل را به درک حقیقی و عقلی از واقعیت و حق نایل سازد.

هفت) اصل جایز نبودن تعقیب، سختگیری، تفتیش عقاید، تعرض، آزار و فشار

آیت‌الله خامنه‌ای از منظر فقهی نیز مسئله سختگیری نسبت به عقاید مخالف و گرایشهای متنوع و متکثر سیاسی، تعقیب صاحبان آن اندیشه‌ها، فشار و حتی تفتیش عقاید را جایز نمی‌داند و معتقدند چنین اجازه‌ای به حاکمان نظام اسلامی داده نشده است تا اعمالی مانند آنچه در قرون وسطی در قبال اندیشه‌های جدید و متعارض با اعتقادات وقت اتخاذ می‌شد (فاضل میبدی، 1379: 210)، در جامعه اسلامی نیز تکرار شود. اسلام اجازه سختگیری در عقاید سیاسی را نداده و تفتیش عقاید و مؤاخذه کسی به خاطر عقیده و زیر فشار قرار دادن او ممنوع است، آنچه‌آن که در قانون اساسی جمهوری اسلامی هم به این همه تصریح شده است. (حسینی خامنه‌ای، 1365/11/17)

هشت) اصل حفظ خطوط فصل جبهه حق و باطل

یکی از تفاوت‌های اصلی تساهل و تسامح در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای که مبتنی بر اندیشه‌های اسلام است با تساهل و تسامح در غرب (تلرانس)، این است که مبنای معرفت‌شناختی این موضوع در اندیشه غربی، عدم قطعیت و شکاکیت و نسبی‌گرایی است (توماس، 1390: 350)؛ اما در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، رواداری و مدارا با مخالف بدین سبب نیست که نسبی‌گرایی و شکاکیت بر اندیشه اسلامی سایه افکنده است، بلکه اسلام ضمن اعتقاد مطلق و کامل به حقانیت خود، حق داشتن و بیان و انتشار سایر عقاید، ولو باطل را نیز با حفظ حدود و شروطی جایز می‌داند؛ زیرا معتقد است طرح اندیشه‌های مختلف در جامعه با روشی سالم، نه

55 **جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای**

تنها آسیب و تهدیدی را متوجه نظام اعتقادی و فکری اسلام و جامعه نمی‌کند، بلکه موجب هدایت و رشد فکری مردم نیز می‌شود. به عبارتی؛ ایشان معتقدند که مدارا با دشمنان و مخالفان در اسلام جایز است و صورت می‌گیرد، اما این تساهل و تسامح نباید موجب خلط مرزهای اعتقادی و فکری جبهه حق و باطل شود. (حسینی خامنه‌ای، 1379/1/26)

نه) اصل بی تفاوت نبودن حکومت

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، با آنکه آزادی‌های مردم در خصوص داشتن عقاید و حتی ابراز و بیان آنها در نظام اسلامی به طور کامل مورد توجه و تأکید قرار گرفته است، اما حکومت اسلامی بر خلاف نظامهای غربی و سکولار، نسبت به افرادی که دارای عقاید باطل و منحرف‌اند، بی تفاوت نیست؛ بلکه از راههای گوناگون با حفظ آزادی‌های فردی و اجتماعی درصدد نشان دادن راه صواب از انحراف و هدایتگری بی‌اغماض نسبت به همه انسانهای تحت حکومت اسلام است. (ممو، 1365/12/15)

ده) اصل شعاع و کیفیت اثر کنش مخالف

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، اصل داشتن عقاید، نظرات، افکار و دیدگاههای مخالف در نظام اسلامی جایز است و مخالفت و تعرض نسبت به صاحبان آن ممنوع و حرام است و آنچه باعث می‌شود انتخاب و کنش حکومت نسبت به مخالفان متفاوت باشد، شعاع و کیفیت اثر کنش مخالفان است. به بیانی دیگر؛ یک عقیده و بیان می‌تواند در شرایطی مستحق مدارا و تساهل و تسامح قرار بگیرد، اما در شرایطی دیگر جزء بیانها و اعمال ممنوعه تلقی شود و وظیفه حکومت، ممانعت و مخالفت با آن اتخاذ شود. از منظر ایشان؛ شرایط مختلف، بیانهای مختلف، گوینده‌های مختلف، شنونده‌های مختلف و محتواهای مختلف باعث می‌شود که احکام تساهل و تسامح متفاوت و گوناگون باشد. (ممو، 1366/2/18)

یازده) اصل تساهل و تسامح توأم با مهرورزی

آیت‌الله خامنه‌ای، حکومت اسلامی را متکی بر اندیشه، عقل، منطق، علم، انسانیت، آزادفکری، مهربانی و مهرورزی و اسلام حامی حقوق انسانها را مبنا و نماد اسلام حقیقی قلمداد می‌کند و معتقدند نظام اسلامی نیز باید مبتنی بر همین اصول مبتنی شود (ممو، 1384/6/11). از همین منظر، ایشان تساهل و تسامح توأم با مهرورزی نزد حاکمان را در یک نظام سیاسی، از لازمه‌ها و ویژگی‌های حکومت اسلامی تلقی می‌کنند و معتقدند اسلام از امت و حاکمان اسلامی خواسته است همه نسبت به یکدیگر مهربان، نسبت به سرنوشت همدیگر علاقه‌مند و دلبند و دلبسته شدید، به مصالح یکدیگر علاقه‌مند، از رنجها و اشتباهات یکدیگر متأثر و متأسف و در کل، نسبت به یکدیگر خیرخواه و خیراندیش باشند و با یکدیگر با مرحمت رفتار کنند. (ممو، 1376/9/13)

دوازده) اصل تساهل و تسامح توأم با قاطعیت و صلابت

از نگاه ایشان، روش پیامبر اسلام(ص)، ائمه(ع) و امام راحل، بر این اساس و شیوه منطبق بود که در برابر مخالف و دگراندیش ابتدا با مدارا، رواداری و نصیحت مواجهه می‌شدند، اما زمانی که اقتضا و صلاح جامعه و نظام در قاطعیت و صلابت بود، برخورد می‌کردند(حسینی خامنه‌ای، 1379/1/26). آیت‌الله خامنه‌ای معتقدند مبتنی بر اصول این شیوه، زمانی که از سوی حاکم جامعه احساس خطر شود، به خصوص وقتی که مسئله رسوخ دادن مبانی غلط در کالبد نظام و انقلاب باشد، این مسئله دیگر مثل سم مهلک است. در آن زمان، حکومت نباید رعایت، رواداری و مدارا کند؛ بلکه با برخوردی قاطع و با صلابت، مانع آسیب رسیدن به جامعه شود.(ممر، 1388/6/20)

مقوله‌ها	شناسه‌ها	مفاهیم
اصول رواداری	DR1	افراط تفریط در باب آزادی در اسلام
	DE5	تقدم اسلام در موضوع آزادی
	DE6	تقدم اسلام در موضوع آزادی
	DU17	رواداری در غرب
	DF6	منطق محکم دلیل آزادی افکار در اسلام
	DE6	ممنوعیت زور و فشار بر مخالف در اسلام
	DF7	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DE7	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DE8	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DF8	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DS2	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DE8	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DE9	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DE10	سیره معصومین در مواجهه با مخالفان
	DE11	اصول مواجهه با مخالف در اسلام
	DU18	ممنوعیت سختگیری بر مخالف در اسلام
	DU19	ممنوعیت تفتیش عقاید و فشار بر مخالف در نظام اسلام
	DE12	آزاد بودن هر گونه عقیده‌ای در نظام اسلامی
	DF10	ارتباط عدالت و انصاف و رواداری
	DF11	ارتباط عدالت و انصاف و رواداری
DE13	ممنوعیت تعرض و آزار کفار و دشمنان	
DE14	گستره رواداری	
DE15	رواداری تاکتیک یا اصل	
DE16	بی تفاوت نبودن نسبت به عقاید باطل در نظام اسلامی	
DF12	راه مواجهه با مخالف	
DU19		
DU20		
DF13		
DF14		

57 **جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای**

		بی تفاوت نبودن حکومت نسبت به عقاید باطل تفتیش و تفحص از حوزه خصوصی ممنوع انحراف اسلام در زمان بنی امیه بنی عباس و... مراتب مواجهه با مخالف مراتب رواداری در سیره امیرالمومنین نافع بودن آزادی عقاید فواید رواداری فواید رواداری
--	--	--

3. حدود تساهل و تسامح

بررسی داده‌های جمع‌آوری شده با روش پژوهش داده‌بنیاد و کدگذاری باز و محوری آنها، منتج شد به اینکه همچون تساهل و تسامح غربی که مطلق بودن آن را قبول نداشته (ضمعی، 1379: 23) و برای آن حدودی متصور شده‌اند (بشیره، 1374: 88)، در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای نیز پس از شکل‌گیری حکومت اسلامی، حدود و ثغور تساهل و تسامح و مدارا به شرح ذیل است:

یک) محدود کردن آزادی دیگران

آزادی و تساهل و تسامح را می‌توان دو روی یک سکه دانست. به عبارتی؛ رابطه مستقیمی بین آزادی مردم و به طور مشخص آن دسته از مردمی که با عنوان دگراندیش و مخالف شناخته می‌شوند و تساهل و تسامح حاکمان وجود دارد. هر چه رواداری در نزد حاکمیت بیشتر باشد، دایره آزادی‌های مردم یا حکومت‌شوندگان نیز گسترده‌تر می‌شود. لذا حدود آزادی و تساهل و تسامح در حوزه سیاسی و اجتماعی همپوشانی زیادی با هم دارند؛ زیرا اعطاکننده آزادی به دگراندیشان و مخالفان، همان تساهل و تسامح حاکمان است. آیت‌الله خامنه‌ای در تعریفی که از آزادی و به تبع آن تساهل و تسامح ارائه می‌دهند، حدود این مسئله را مقید به حدودی می‌کنند که یکی از آنها محدود نکردن آزادی دیگران است. (ممو، 1365/10/5)

دو) اضلال

آیت‌الله خامنه‌ای در تبیین حدود تساهل و تسامح در برابر مخالف و دگراندیش، اضلال را همان راهزنی ایمان مردم می‌نامد که می‌تواند موجب انحراف و گمراهی دلها و ذهنهای مردم شوند. در حقیقت؛ دگراندیشی که با نشر و اشاعه فکر و اعتقاد باطل خود گروه دیگری از مردم را نیز به سمت اندیشه و اعتقاد باطل می‌کشاند، نمی‌تواند مورد حلم و مدارا و تساهل و تسامح حاکمان جامعه قرار گیرد. البته آیت‌الله خامنه‌ای در توضیح مسئله اضلال به این نکته حائز اهمیت نیز اشاره می‌کنند که آن دسته از مردم در این موارد منحرف و گمراه می‌شوند که افکار و دل‌های سست و ضعیف دارند و به عبارتی؛ ساده‌دل و ساده‌اندیش‌اند. از این رو، حاکم اسلامی بر اساس آنچه وظیفه او در قبال حراست از ایمان و اعتقاد مردم

جامعه به خصوص قشر ضعیف از نظر فکری و اندیشه است، نمی‌تواند در برابر راهزنی ایمان مردم و گمراه ساختن و منحرف کردن آنان بی‌تفاوت باشد.

آیت‌الله خامنه‌ای، بُعد دیگری از مسئلهٔ اضلال، اغوا و نشر و بسط اندیشه و اعتقاد باطل را چنین مطرح می‌کنند که هر اعتقاد باطلی متناسب با شرایط طرح و نشر می‌تواند مصداقی از اضلال باشد یا نباشد؛ یعنی ممکن است گاهی مطلبی باطل و خلاف حق و دارای پتانسیل گمراه‌کنندگی و اضلال باشد، اما به واسطهٔ شرایط طرح و نشر، کسی یا گروهی را تحت تأثیر قرار ندهد یا امکان پاسخگویی به آن از جانب افرادی در آن شرایط وجود داشته باشد یا به واسطهٔ دانشمندان و محققان برای رسیدن به حقیقت و معرفت و دانش طرح شود یا در شرایطی مطرح شود که سطح فکری جمع بالا بوده و امکان گمراه شدن آنان نباشد، که طبق نظر آیت‌الله خامنه‌ای در این شرایط، این سخن و فکر باطل و طرح و نشر آن مصداق اضلال نیست.

سه) تشنج عمومی در جامعه

آیت‌الله خامنه‌ای در اندیشهٔ سیاسی خود در خصوص مسئلهٔ تساهل و تسامح و تحمل مخالفان، دشمنان و دگراندیشان، یکی از حدود و ثغور اصلی این موضوع را تشنج عمومی در جامعه می‌دانند. بر پایهٔ آیات صریحی از قرآن کریم (احزاب: 60) که خداوند تشنج‌آفرینی در جامعه را از خطوط قرمز حلم و مدارای پیامبر(ص) نسبت به دشمنان و دگراندیشان عنوان می‌کند، به تشریح و تعریف مرجفون در جامعه می‌پردازد که نص صریح قرآن کریم به حاکمان جامعه اسلامی می‌گوید نباید به بهانهٔ آزادی بیان و اندیشه، اجازهٔ شایعه‌پراکنی، موضع‌گیری و اظهار نظری که موجب تشنج در جامعه می‌شود را به این افراد بدهند.

چهار) افشای اسرار مملکتی

آیت‌الله خامنه‌ای با ابتنا و استناد به آیهٔ «وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ» معتقدند مخالفت و ممانعت با داشتن و بیان اندیشه‌ها و اعتقادات مخالف و باطل در نظام اسلامی جایز نیست، مگر آنکه یکی از خطوط قرمز این تحمل، مدارا و تساهل و تسامح زیر پا گذاشته شود؛ که یکی از این خطوط قرمز، افشای اسرار و موضوعات محرمانهٔ نظام و کشور است. به عبارتی؛ اگر مخالفان و دشمنان نظام اسلامی حاکم و رسمی، درصدد تضعیف نظام با افشا کردن اسراری از آن حکومت (چه اسراری که موجب رضایتمندی و خوشحالی مردم شود و چه مواردی که موجب بحران و آشوب اجتماعی شود) باشند، در اینجا حکومت اسلامی موظف است از نشر و بسط این موضوعات ممانعت کند و در صورت نیاز با این افراد نیز برخورد شود. (حسینی خامنه‌ای، 1366/2/18)

پنج) تحریف حقایق

در اندیشهٔ سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، یکی از مرزهایی که تحمل مخالف و تساهل و تسامح، محلی از اعراب ندارد و مورد پذیرش دیدگاه سیاسی اسلام نیست، تحریف حقایق دین و مبانی اسلام است؛ زیرا در ارتباط مستقیم با مصالح عمومی حکومت اسلامی و نظام تلقی می‌شود و مصالح عمومی در اولویت اول ادارهٔ

59 **جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای**

کشور به سبب اهمیت قرار دارد؛ تا جایی که در زمان پیامبر(ص) حتی مسجدی با تمام حرمت و تقدس، برای حفظ مصالح عمومی جامعه، به آتش کشیده می‌شود. مماشات و مدارا با بر هم زندگان آرامش از طریق تحریف مسائل اصلی و میانی پایه‌ای نظام، جواز و اعتباری ندارد. (همان)

حد و شرطی که آیت‌الله خامنه‌ای در خلال تساهل و تسامح تبیین می‌کنند، ممنوعیت رسوخ دادن میانی غلط و انحرافی در کالبد نظام و انقلاب است که از آن به عنوان سهم مهلک یاد می‌کنند که در صورت وقوع، صلاحدید نظام از مدارا و رواداری به برخورد و عدم تحمل تغییر سو می‌دهد. (همو، 1376/7/16)

شش) معارضه با نظام اسلامی

یکی از حدود مسئله تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی اسلام و به تبع آن آیت‌الله خامنه‌ای و همچنین تفرانس در غرب، موضوع معارضه و مبارزه با نظام مستقر و رسمی است. از نظر آیت‌الله خامنه‌ای مخالفان و دشمنان نظام اسلامی در داشتن عقاید مخالف و باطل و حتی نشر و بیان آن آزادند و حاکمان ملزم به تحمل و مدارا با آنها؛ تا زمانی این دسته از مخالفان در صدد معارضه و مبارزه یا ضربه زدن و شمشیر کشیدن علیه نظام و جامعه نباشند و به حیثیت و امنیت و یکپارچگی آن لطمه‌ای وارد نکنند. تقریباً می‌توان گفت این حد و مرز برای مدارا و تحمل در خصوص مخالفان در تمام اندیشه‌ها، ایدئولوژی‌ها و مسلکها مشترک است و شاید نتوان هیچ تفکر و ایدئولوژی را پیدا کرد که در برابر کسانی که قصد محاربه و مضاربه با آنها یا نظام مبتنی بر اندیشه آنها را دارند، توصیه به تساهل و تسامح و مدارا کند.

در منظومه اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای دلیل این موضوع، حراست از مرزهای فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جامعه است. ایشان معتقدند با وجود اینکه رواداری و مدارا با مخالفان نیز از وظایف حاکم اسلامی است، اما حفظ و حراست از نظام در اولویت بالاتر نسبت به آن قرار دارد و اگر این دو وظیفه در تعارض با یکدیگر باشند، حفظ و پاسداری از نظام به مراتب مهم‌تر و حیاتی‌تر از مدارا و تساهل و تسامح است. (همو، 1365/11/17)

مفاهیم	شناسه‌ها	مقوله‌ها
ممنوعیت تجسس در حوزه خصوصی ممنوعیت تجسس و تفحص در حوزه خصوصی انسانها ممنوعیت آسیب رساندن به آزادی دیگران ممنوعیت اضلال در اسلام ممنوعیت گمراه کردن ممنوع ممنوعیت فریب و انحراف مردم ممنوعیت اغواگری در جامعه اسلامی ممنوعیت افسادانگیزی در جامعه ممنوعیت ایجاد تشنج عمومی در جامعه اسلامی ممنوعیت افشای اسرار نظام ممنوعیت تحریف در اسلام ممنوعیت رسوخ مبانی غلط در کالبد نظام ممنوعیت معارضه و مبارزه با نظام اسلامی ممنوعیت معارضه و مبارزه با نظام اسلامی ممنوعیت معارضه و مبارزه با نظام اسلامی ممنوعیت معارضه و مبارزه با نظام اسلامی محق بودن نظام در دفاع از خود ممنوعیت معارضه و مبارزه با نظام اسلامی ممنوعیت معارضه و مبارزه با نظام اسلامی لزوم حفظ حدود و مرزها در مواجهه با جبهه باطل	DE17 DE18 DE19 DE20 DF15 DE21 DF16 DE22 DF17 DF18 DF19 DQ4 DF20 DE23 DE24 DE25 DU21 DE26 DU23 DTI	حدود و ثغور رواداری

(د) نتیجه گیری

در مجموع اندیشه تساهل و تسامح را نزد آیت‌الله خامنه‌ای می‌توان به صورت خلاصه اینگونه بیان کرد که تساهل و تسامح در هندسه فکری ایشان، منظومه منسجمی است با ویژگی‌های ذیل است:

- حلم و مدارای مدنی است؛ زیرا با مفاهیم مصطلحی چون تساهل و تسامح امروزی و غربی متفاوت است و مبتنی بر آموزه‌های دینی و اخلاقی در حوزه اجتماعی و مدنی به نام حلم و مداراست.
- هوشمند است؛ زیرا در وضعیتی تشکیکی و ذومراتب قرار دارد که متناسب با شرایط و اقتضائات گوناگون، ابعاد، جلوه‌ها و صورتهای متفاوت و متناسبی به خود می‌گیرد و همچنین از این رو هوشمند است

61 **جایگاه تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله سید علی حسینی خامنه‌ای**

که مبتنی بر هدف (رشد و بالندگی فکری جامعه، هدایت افکار عمومی، تحقق عدالت، نیل به آزادی و حقوق اساسی و طبیعی انسانها و ...) است.

- قاعده‌مدار است؛ زیرا مبتنی بر مبانی عمیق و محوری اندیشه سیاسی اسلامی است که موجب فراهم آمدن چارچوبی از مبانی و اصول اسلامی برای این اندیشه در هندسه فکری ایشان شده است. تساهل و تسامح نزد آیت‌الله خامنه‌ای علاوه بر مبانی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی که ابتدای کامل و جامع بر آموزه‌های اسلامی دارد، از اصول متقن و منطقی دینی، عقلی، سیاسی، اخلاقی و فلسفی نیز برخوردار است که تساهل و تسامح را از دریچه و گذرگاه هر کدام از آنها توجیه، قوام و دوام می‌بخشد. همچنین این موضوع در اندیشه ایشان دارای حدود و ثغور مشخص و شفاف است که تساهل و تسامح را نزد ایشان از دام افراط و تفریط‌هایی چون تساهل مطلق یا تساهل نسبت به اصول دینی یا سهل‌انگاری نسبت به خطوط و جبهه‌های مرز حق و باطل مصون می‌دارد.

- منسجم است؛ زیرا مبتنی بر سلسله قواعد، مبانی و اصولی است که خود در چارچوب مجموعه قوانین و احکام فردی و اجتماعی‌ای قرار دارد که از جانب خداوند متعال و در نهایت انسجام، یکپارگی و وحدت مفهومی و شکلی است.

- مروّت‌آمیز است؛ زیرا روح تعاملات مروّت‌آمیز، مبتنی بر اصولی چون: رحمت جهان‌شمول پروردگار، خیرخواهی و انسان‌دوستی انسان در اسلام، هدایت‌گری بی‌اغماض، بی‌تفاوت نبودن نسبت به سرنوشت آحاد مردم در جامعه و ... است. به صورت مختصر می‌توان گفت تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی ایشان، ظهور و بروزی از اخلاق سیاسی اسلام است.

- عدالت‌محور است؛ زیرا تساهل و تسامح در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای از اصلی‌ترین و محوری‌ترین موضوعات بسترساز و پایه‌ساز تحقق عدالت است که همانا جزء مهم‌ترین و جامع‌ترین دلایل بعثت پیامبران است. به عبارتی؛ متخلّق بودن حاکمان و واجدان قدرت در یک نظام سیاسی به فضیلت تساهل و تسامح، موجب می‌شود در کنار فراهم آمدن سایر شرایط، عدالت نیز در آن جامعه به منصفه ظهور برسد.

- آزادی‌طلب است؛ زیرا دفاع از آزادی‌های اساسی و طبیعی انسانها و زمینه‌سازی برای تحقق آن، از اصلی‌ترین دعاوی اسلام در زمینه حکومت‌داری و تشکیل نظامات سیاسی - اجتماعی است. یکی از ملزومات و شرایط تحقق این آزادی، جاری و ساری شدن روح تساهل و تسامح در کالبد نظام سیاسی و اندیشه و رفتار حاکمان آن است.

- متمایز است؛ زیرا تفاوت و تمایز ماهوی، مبنایی و اصولی با آنچه در غرب با عناوینی چون تساهل و تسامح، تفرانس و ... است، دارد.

- توأم با هدایتگری است؛ زیرا اصل هدایتگری در اسلام از اصول اساسی است، که بی تفاوتی نسبت به سرنوشت هیچ انسانی را قبول نمی کند و معتقد است وظیفه اصلی حکومت اسلامی، اهتمام نسبت به هدایت منحرفان و باطل اندیشان است.
- مبتنی بر خیرخواهی و مهرورزی است؛ زیرا مرز اساسی در رواداری اسلامی و غربی، مهرورزی و نیکی کردن در کنار تساهل و تسامح نسبت به همه دگراندیشان است.

کدگذاری انتخابی بررسی جایگاه رواداری در اندیشه آیت الله خامنه ای

منابع

- ارسطو (1391). اخلاق نیکوماخوس. ترجمه محمدحسن لطفی تبریزی. تهران: طرح نو.
- بشیریه، حسین (1374). دولت عقل: ده گفتار در فلسفه و جامعه‌شناسی سیاسی. تهران: علوم نوین.
- پاتریک، نیل (1984). «لیبرالیسم و بی‌طرفی». ترجمه حسین فرزانه‌پور. مجله کاتادایی علوم سیاسی.
- توماس، هنری (1390). بزرگان فلسفه. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: علمی و فرهنگی.
- دهخدا، علی اکبر (1377). لغت نامه دهخدا. موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- حسینی بهشتی، سید علیرضا (1378). ابعاد نظری مسئله تساهل. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (1389). اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- فاضل‌میبدی، محمدتقی (1379). تساهل و تسامح. تهران: آفرینه.
- فتحعلی، محمود (1379). تساهل و تسامح اخلاقی، دینی و سیاسی. قم: مؤسسه فرهنگی طه.
- کرین، جولیت و استراوس، انسلم (1396). کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه‌ی زمینه‌ای. ترجمه ابراهیم افشارتهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی (1394). جامعه‌شناسی سیاسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نی.
- طبرسی، ابوعلی الفضل بن حسن (1386). مجمع البیان، تهران، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- لاک، جان (1377). نامه‌ای در باب تساهل. ترجمه شیرزاد گلشاهی کریم. تهران: نی.
- مطهری، مرتضی (1386). سیری در سیره ائمه اطهار (ع). قم: انتشارات صدرا.
- مونتگمری، وات (1378). تاثیر اسلام بر اروپای قرون وسطی، ترجمه حسین عبدالحمیدی، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- منصوریان، یزدان (1386). نظریه مبنایی و کاربرد آن در تحقیق، فصلنامه پژوهش‌های تربیتی، سال 19، شماره 9.
- Aristotle (2012). **Nicomachean Ethics**. Translate Mohammadhassan Lotfi Tabrizi. Tehran: Tarhe No.
- Bashirieh, Hussein (1995). **Wisdom Government: Ten Speeches in Philosophy and Political Sociology**. Tehran: New Science Publishing Institute.
- Bernosconi, Robert, (2001), 'Humanism', in he **Encyclopedia of Ethics**, Ed, Lawrence C. Becker, Vol. I, New York, Routledge.
- Carbin, Juliet and Strauss, Anselm (1396). **Book of Basics of Qualitative Research: Techniques and Processes for the Production of Ground Theory**. Translator Ibrahim Afsharhtran: Nazrin Ney.
- Dehkhoda, Ali Akbar (1377). **Dehkhoda dictionary**. Tehran University of Drawings and Printing.
- Fathali, Mahmoud (2000). **Tolerance and Ethical Tolerance, Religious and Political**. Qom: Taha Cultural Institute.

- Fazel Meybodi, Mohammad Taghi (2000). **Tolerance**. Tehran: Publication of Arifaneh.
- Giddens, Anthony (2015). **Political Sociology**. Translated by Manouchehr Saboori. Tehran: Nashr Ney.
- Hosseini Beheshti, Seyyed Alireza (1999). **Theoretical Dimension of Tollah Issue**. Tehran: Islamic Culture Publishing Office.
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali (2011). **Four Major Books of Science of Rijal**. Tehran: Islamic Culture Publishing House.
- Locke, John (1998). **A Letter on Tolerance**. Translated by Sherzad Golshahi Karim. Tehran: Nashr Ney.
- Mansourian, Yazdan (2007). **The Basis of Thought and Its Application in Research**, Quarterly Journal of Educational Research, Year 19, Number 9.
- Mendus, Susan (1989). "**Locke: Toleration, Morality, and Rationality**". In: John Horton and Susan Mendus (Eds.). *John Locke A Letter Concerning Toleration in Focus*. London: Routledge.
- Montgomery, Wat (1999), **The Impact of Islam on Medieval Europe**, translation of Hossein Abdolmohammadi, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute (RA).
- Moore, B,(1969),"**Tolerance and scientific out look**" in R. Wolff ,etal, Scritique of pure Toleration, boston.
- Motahari, Morteza (1386). **A survey into the lives of the infallible Imams (AS)**., Sadra Publications.
- Patrick, Neil (1984). "**Liberalism and Impartiality**". Translator Hossein Farzanehpour. *Canadian Journal of Political Science*.
- Rawls, John (1971). **A Theory of Justice (TJ)**. Cambridge etc. Belknap Press of Harvard University Press.
- Seyyed Hossein,Nasr,(1997). **Metaphysical Roots of Tolerance and Intolerance: An Islamic Interpretation". From Philosophy, Religion and the Question of intolerance** .SUNY Press
- Tabaris, Abu Ali al-Fadl ibn Hassan (1386), **Assembly of the Alibiyan**, Tehran, World Assembly of Islamic Approaches.
- Thomas, Henry (2011). **Elders of Philosophy**. Translation by Fereidoun Badrei. Tehran: Scientific and Cultural.
- www.khamenei.ir

